

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА ПАВЛА ПОПОВИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXVIII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 31

PERIODIZATION OF NEW SERBIAN LITERATURE

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF
PAVLE POPOVIĆ
(16 April 1868 – 4 June 1939)

Accepted at the IX meeting of the Department of language
and literature, on 27 November 2018, on the basis of reviews from
Academician *Nada Milošević-Dorđević* and Academician *Predrag Piper*

E d i t o r
Academician
ZLATA BOJOVIĆ

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 31

ПЕРИОДИЗАЦИЈА НОВЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ПОВОДОМ 150. ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА

ПАВЛА ПОПОВИЋА

(16. IV 1868 – 4. VI 1939)

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности
27. новембра 2018. године на основу рецензија
академика *Наше Милошевић-Ђорђевић* и академика *Предрага Пићера*

Уредник

академик

ЗЛАТА БОЈОВИЋ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор
Тања Ковачевић

Коректор
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Тираж
400 примерака

Штампа
Планета ѝрини

САДРЖАЈ

Предраг Пипер, <i>Поздравна реч (Осврћ на ишћање периодације)</i>	9
Злата Бојовић, <i>Павле Појовић у историји српске књижевности</i>	11
Zlata Bojović, <i>Pavle Popović in the history of Serbian literature</i>	20
Нада Милошевић-Ђорђевић, <i>Павле Појовић и народна књижевност</i>	23
Nada Milošević-Đorđević, <i>Pavle Popović and folk literature</i>	27
Бранко Летић, <i>О прожимању усмене и писане књижевности у доба ренесансе (виле-џосије-музе)</i>	29
Branko Letić, <i>On interlacing of oral and written literature in the age of renaissance (fairies-ladies-muses)</i>	40
Љиљана Јухас-Георгиевска, <i>Павле Појовић о старим српским биографијама</i>	41
Ljiljana Juhas-Georgievska, <i>Pavle Popović on old Serbian biographies</i>	51
Бојан Ђорђевић, <i>Француско-дубровачке књижевне везе у исцртавањима Павла Појовића</i>	53
Bojan Đorđević, <i>French-Ragusan literary connections in Pavle Popović's research</i>	60
Славко Петаковић, <i>Одјек књижевноисторијске концепције Павла Појовића</i> ...	63
Slavko Petaković, <i>L'echo de la conception histoire litteraire de Pavle Popović</i>	75
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Павла Појовића</i>	77
Milan Aleksic, <i>Pavle Popović's attitude in literary theory</i>	84

Марко Недић, <i>Павле Појовић о савременицима: критички преглед</i>	85
Marko Nedić, <i>Pavle Popović on his contemporaries: critical overview</i>	99
Петар Пијановић, <i>Српска књижевност на међи средњег и новог века</i>	101
Petar Pijanović, <i>Serbian literature at the crossing between Middle and New Ages</i> ..	114
Мирјана Д. Стефановић, <i>Просветиљство на међи?</i> (<i>Павле Појовић – Доситеј Обрадовић – Јован Скерлић</i>)	115
Mirjana D. Stefanović, <i>Die Aufklärung am Scheidepunkt?</i> (<i>Pavle Popović – Dositej Obradović – Jovan Skerlić</i>)	123
Душан М. Иванић, <i>Доситејево доба у периодизацији</i> <i>српске књижевности</i>	125
Dušan M. Ivanić, <i>Dositejs-zeitalter in der Periodisierung der</i> <i>serbischen Literatur</i>	136
Александар М. Милановић, <i>Корелације између периодизација</i> <i>књижевног језика и периодизација књижевности</i>	137
Aleksandar M. Milanović, <i>Correlations between periodizations</i> <i>of literary language and periodizations of literature</i>	149
Зорица В. Несторовић, <i>Књижевноисторијска начела Павла Појовића</i> <i>у периодизацији српске драме XIX века</i>	151
Zorica V. Nestorović, <i>Pavle Popović's principles of literary history</i> <i>in the periodization of XIX century Serbian drama</i>	158
Ненад Николић, <i>Преромантизам и концепције историје</i> <i>српске књижевности Милорада Павића и Јована Деретића</i>	159
Nenad Nikolić, <i>Preromanticism and Milorad Pavić's and Jovan Deretić's</i> <i>concepts of history of Serbian literature</i>	170
Горан М. Максимовић, <i>Периодизација епохе реализма</i> <i>у српској књижевности</i>	171
Goran M. Maksimović, <i>Periodization of realism in Serbian literature</i>	184
Јелена Новаковић, <i>Главни књижевни правци у српској и француској</i> <i>књижевности XX века</i>	187
Jelena Novaković, <i>Les principaux courants littéraires dans les littératures</i> <i>serbe et française du XXe siècle</i>	203
Миодраг Лома, <i>Скерлићева периодизација историје нове српске</i> <i>књижевности</i>	205
Miodrag Loma, <i>Skerlić's Periodisierung der neuen</i> <i>serbischen Literaturgeschichte</i>	232

Јован Делић, <i>Критеријуми периодизације и периоди у српској књижевности двадесетог вијека</i>	233
Jovan Delić, <i>Periodization criteria and periods in the 20th century Serbian literature</i>	245
Весна Матовић, <i>Страни обрасци у часописима српске модерне</i>	247
Vesna Matović, <i>Foreign patterns in magazines of Serbian moderna</i>	259
Јован Попов, <i>На темељима праксе: периодизација српске књижевности Јована Деретића</i>	261
Jovan Popov, <i>On the foundations of practice: Jovan Deretić's periodization of Serbian literature</i>	273
Александар Петров, <i>Периодизација српске поезије 20. века</i>	275
Aleksandar Petrov, <i>The periodization of 20th century Serbian poetry</i>	287
Стојан Ђорђевић, <i>Период постмодернизма у српској књижевности 1980–1990.</i>	289
Stojan Đorđević, <i>L'epoque du postmodernisme dans la littérature serbe: 1980–1990.</i>	301
Александар Јовановић, <i>Генеза и садржај појма неосимболизма у српској поезији друге половине XX века</i>	303
Aleksandar Jovanović, <i>Genesis and content of term neosymbolism in Serbian poetry of second half of the 20th century</i>	317
Радивоје Микић, <i>Рана проза Миодрага Булатовића као књижевноисторијски проблем</i>	319
Radivoje Mikić, <i>Miodrag Bulatović's early prose seen as the literary-historical problem</i>	330
Јован Пејчић, <i>Периодизација – у темељујућа идеја историје књижевности: основна подела српске књижевности</i>	331
Jovan Pejić, <i>Periodization – founding idea of history of literature: Basic division of Serbian literature</i>	343
Предраг Петровић, <i>Могућности периодизацијског огређења савремене српске књижевности</i>	345
Predrag Petrović, <i>The possibilities of periodization of contemporary Serbian literature</i>	358

ПОЗДРАВНА РЕЧ (Осврт на питање периодизације)

Имам част да у име Одељења језика и књижевности САНУ поздравим учеснике научног скупа *Периодизација нове српске књижевности, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића* и да поздравим све присутне.

Овај научни скуп има, као што се из његовог назива види, два повезана тежишта – један је на научном делу проф. Павла Поповића, редовног члана Српске краљевске академије, поводом сто педесете годишњице његовог рођења, а други је на периодизацији српске књижевности, чему је Павле Поповић дао трајан допринос.

Периодизације спадају у основна питања историографије. Будући да се историографија бави, пре свега, процесима, личностима и догађајима које описује и објашњава на позадини ширих временских одсека којима они припадају, историјске чињенице могу бити лакше сагледане, описане и протумачене ако се на рељефу историјског времена издвоје најважнији оријентир и границе, понекад јасне и очигледне, а понекад мање или више условне.

Условни могу бити и називи који се дају појединим периодима – било према томе колико су временски удаљени од садашњости, било према доминантним личностима, теоријама, методама и догађајима, који су неки период изразито обележили. Већ је избор назива неког периода први корак у његовом тумачењу и вредновању, јер назив ставља у први план, као значајније од других, једно његово обележје и један критеријум виђења.

Из угла теорије научних револуција Томаса Куна то су називи научних парадигми који су обележили поједине периоде, док су са становишта епистемолошке теорије Мишела Фукоа то доминантне епистеме у појединим периодима, као преовлађујући начин мишљења, поимања стварности, па и поглед на свет итд.

Академик Павле Поповић задужио је историографију српске књижевности периодизацијом заснованом на комбиновању хронолошког

критеријума са другим релевантним критеријумима: народна, стара, средња (тј. дубровачка) и нова књижевност. Судбина те класификације у потоњем развоју науке о српској књижевности била је у великој мери условљена притиском идеологије и политике на науку, било да је реч о југословенству или о тзв. братству-јединству, зарад којег више није било упутно сматрати дубровачку књижевност делом српске књижевности, па чак ни – српском и хрватском књижевношћу истовремено, док је било допуштено, ако не и подстицано, назвати је делом хрватске књижевности, без обзира на чињенице које то не потврђују. Сличне појаве постоје и када је реч о историји српског језика па, у новије време, и српског писма, када се, нпр. најстарија ћириличка штампана књига на српском народном језику *Српски молићвеник* проглашава хрватским молитвеником.

Периодизација по природи ствари обухвата и питање утврђивања почетака државе, културе, књижевности, језика и писма..., а то су, по правилу, спорна питања, чије се решавање често више ослања на претпоставке него на непобитне чињенице, а најчешће и на једно и на друго. То је тако и када је, на пример, реч о присуству Срба на Балканском полуострву, и тековинама српске преднемањихке историје, и о српској глагољској писмености и др.

Одржавање овог научног скупа представља добру прилику да и та, као и сродна питања буду предмет нових увида и нове теоријске и емпиријске аргументације, који ће, и ако не донесу коначна решења, допринети тачнијем и исцрпнијем сагледавању тог дела проблематике периодизације српске књижевности.

Иако је овај скуп посвећен питању периодизације *нове* српске књижевности, он би могао бити подстицајан за тражење одговора на питање о периодизацији историје књижевности уопште и о периодизацији целокупне српске књижевности.

Више о поменутих и о многим другим крупним темама имаћемо прилику да сазнамо из реферата које ћемо чути на овом научној скупу, којем у име Одељења језика и књижевности САНУ желим плодан и успешан рад.

Предраг Пипер,
секретар Одељења језика и књижевности САНУ

КРИТЕРИЈУМИ ПЕРИОДИЗАЦИЈЕ И ПЕРИОДИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ДВАДЕСЕТОГ ВИЈЕКА

Скица

ЈОВАН ДЕЛИЋ*

С а ж е т а к. – Ово је покушај да се предложи једна могућа периодизација српске књижевности XX вијека, израђена на унутрашњим – поетичким – критеријумима и из једне утврђене теоријске позиције – теорије функција.

Кључне ријечи: српска књижевност, двадесети вијек, модерна, импресионизам, парнасо-симболизам, стих, строфа, авангарда, експресионизам, дадаизам, надреализам, зенитизам, хипнизам, футуризам, социјална литература, послератни модернизам, неосимболизам, постмодерна, функције

1.

Већ је осамнаест година како се склопио двадесети вијек. Можда недовољна временска дистанца од његовога краја – од размеђа миленијума – да бисмо размишљали о периодизацији српске књижевности XX вијека. Али повод – Павле Поповић и његов јубилеј – говори и обавезује другачије.

Љековито је и инспиративно бацити поглед на првих осамнаест година протеклог стољећа. Тих осамнаест, а нарочито првих четрнаест година дјелују као једна готово савршена цјелина у духовном развоју српског народа. Тада је то била довољна историјска дистанца да се књижевноисторијски сагледа и уреди претходни – деветнаести – вијек, па и цјелокупна новија српска, па и југословенска књижевност, а што се Павла Поповића тиче – да се успостави визија и комплетне српске и југословенске књижевности. Наиме, Скерлић је већ 1914. имао објављену *Историју нове српске књижевности*; Павле Поповић је отворио „браве дубровачке“ и започео проучавање такозване „средње“ књижевности и увидио неупоредиво боље од Скерлића јединство српске књижевности, односно значај *сѝаре* (средњовјековне), *народне* и *средње* (дубровачко-

* Универзитет у Београду – Филолошки факултет

-далматинске) књижевности за нову књижевност. Павле Поповић је имао осјећање историје какво је имао мало који српски историчар, а поготову историчар књижевности.

Дакле, првих четрнаест година двадесетог вијека није била мала дистанца за сагледавање деветнаестог вијека и новије српске књижевности у цјелини, па и цјелокупне српске, односно југословенске књижевности.

А тих првих четрнаест година јесте и *златно доба* и *златни вијек* српске књижевности. То јесте цијела једна епоха у којој су се у поезији јавили – да поменемо само највеће – Милан Ракић, Јован Дучић, Алекса Шантић, Сима Пандуровић, Владислав Петковић Дис и Милутин Бојић; у прози: Борисав Станковић, Иво Ћипико, Вељко Милићевић, Петар Кочић, Милутин Ускоковић, Исидора Секулић и Вељко Петровић; у критици и књижевној мисли све саме громаде које су доминирале епохом и усмјеравале критеријуме и вриједности: Богдан Поповић, Јован Скерлић, Павле Поповић и Бранко Лазаревић; у науци: Мика Петровић Алас, Јован Цвијић, Милутин Миланковић, Никола Тесла, Михаило Пупин, Александар Белић, Слободан Јовановић. Помињемо само највеће врхове.

Србија је првих тринаест година изашла као побједница из Првог и Другог балканског рата, а после Сарајевског атентата једном нацистичком паролом – *Serbien muss sterben* (Србија мора умријети) – и војним подухватом који је имао за циљ остварење те нацистичке пароле, била осуђена на смрт, окупирана, и – колико је нама познато – остала једина окупирана земља у Европи, а можда и у свијету, која није војно слоњена, није потписала капитулацију, и негдје ових дана прије сто година припремала се за пробој Солунског фронта. То је, вјероватно, једина земља која је одржала своју какву-такву сељачку привреду, без мушкараца, и своју војску и државу без отаџбине, а изашла из Првог свјетског рата као земља побједница.

Ово подсјећање на првих осамнаест година двадесетог вијека је једно лично поређење направљено зарад охрабрења за тему којом се бавимо. Вијек је склопљен и ваља га књижевноисторијски уредити. Ни Скерлићеве прилике нијесу биле повољније када је пред смрт, неупоредиво млађи, уређивао нову српску књижевност – умро је пред Први свјетски рат. Немамо право на изговоре и амбиције.

Књижевноисторијски, и уопште историјски гледано, двадесети вијек не почиње 1900-ом годином и не завршава се 2000-ом, односно 2001-ом. Вијек није грудa сира коју режемо ножем нити механички камени блок. Ако нећемо да механицистички посматрамо вријеме и процесе у времену, морамо видјети када су започели они који ће у наредној епохи постати доминантни, односно који се процеси преносе у наредно стољеће.

Подстицај за овакво, поетичко размишљање о традицији и периодизацији долази код нас и од великога Богдана Поповића. Он је и своју *Анџолоџију*, и периодизацију новије српске лирике, сачинио на естетским принципима, односно на поетичким начелима. Показао је да је то могуће. Подсјетимо се: он је новију српску лирику разврстао у три доба – од 1840, од 1880. и од 1900. Нас посебно занимају „друго“ и „треће доба“.

Поповићеви изабрани пјесници „другог доба“ („од 1880“) су: Војислав Илић, Милета Јакшић, Милорад Митровић, па у *Анџолоџији* убједљиво најзаступљенији Јован Дучић, а до њега Милан Ракић и Алекса Шантић. Ту је и Милош Перовић са својом заиста лијепом пјесмом „Нашто мисао“.

Богдан Поповић је уочио несумњиву блискост између Војислава Илића и његових следбеника Милорада Митровића и Милете Јакшића, али и велике тројице: Јована Дучића, Милана Ракића и Алексе Шантића. То је веома озбиљан критички и поетички увид; по нашем осјећају – беспрекоран.

Проблематично је, међутим, вријеме, „доба“. Упоредимо године живота и објављивања за наш рад релевантних дјела. Војислав Илић (1860–1894) објавио је за живота две збирке под насловом *Песме*, 1887, 1889. и припремао трећу, никад објављену, око 1892. Он се у потпуности уклапа у „друго доба“. Али за долазећи парнасо-симболизам *пресудне су њесме настале око 1892. године*, и та година је за нас *граничник*. Милорад Митровић (1867–1907) такође припада „другом добу“, иако је његова збирка балада и романси *Књига љубави* објављена самим крајем вијека (1899), а *Пригодне њесме* су већ прешле у двадесето стољеће (1903). Данаас је статус овога пјесника далеко скромнији од онога што га је имао за живота. Богдан Поповић га је добро „измјерио“. Милета Јакшић је, с разлогом, у *Анџолоџији* добио већи статус него што га је деценијама имао у српској науци о књижевности. И његова прва збирка *Песме* изашла је 1899, а друга, такође *Песме*, 1922. године.

Другачије стоје ствари са тројицом великих. Алекса Шантић (1868–1924) објављује двије књиге крајем деветнаестог (1891, 1895), а све најзначајније у 20. вијеку (1901, 1908, 1911, 1918, 1919). Јован Дучић (1874?–1943) објављује књиге од 1901. године и тешко да може припадати „другом добу“, а Милан Ракић (1876–1938) објавио је своје *Песме* и *Нове њесме* 1903. и 1912. године. Сва три пјесника су се, дакле, остварила „од 1900“, у „трећем добу“. Поповићева заслуга је, међутим, што је уочио високу сродност Шантића, Дучића и Ракића с Војиславом Илићем, и значај, па и мјесто Милорада Митровића и Милете Јакшића за поезију српске модерне.

Ето зашто нам Поповићева 1880. није и не може бити и граничник, већ је то 1892, година када настају симболистичке пјесме Војислава Или-

ћа, последице којих ће се појавити и критички огледи Љубомира Недића *Из новије српске лирике* (1893). То је, дакле, граница. Ту почињу идеје српског XIX вијека, односно српске модерне.

Дакле, дубоко су у праву историчари књижевности који препознају особине и идеје модерне почетком деведесетих година двадесетог вијека, те да су Војислав Илић у лирици, Светолик Ранковић у прози и Љубомир Недић у критици претече српске модерне. Данас је немогуће говорити о српском симболизму или парнас-симболизму без Војислава Илића. Његов значај за магистрални ток српске поезије у XX вијеку осјећали су пјесници (Иван. В. Лалић) колико и књижевни историчари (Милорад Павић, Драгиша Живковић). Ако је „заокрет ка унутра“, односно усмјереност на психички живот човјеков, битно обиљежје прозе прве половине XX вијека на свјетском нивоу, онда је код нас Светолик Ранковић претеча такве прозе. Ако су антиутопије такође обиљежиле XX вијек, не смијемо заборавити да је приповијетка Светолика Ранковића „У XXI веку“ објављена 1895. године, када и чувени Велсов роман *Време-ћлов*. Ако је унутрашњи приступ књижевном дјелу обиљежио критику XX вијека и књижевнокритичку методологију и ако су уочене блискости критичких идеја Љубомира Недића и Бенедета Крочеа, онда је Недићева критика српске критике, а посебно истицање поезије Војислава Илића и савршенства њене форме, несумњив наговјештај идеја XX вијека. Исправност везивања српске модерне за последњу деценију XIX вијека на свој начин потврђује и програмски текст Јована Дучића „Споменик Војиславу“.

Кратко вријеме континуитета трајало је до 1914. године, односно до Првог свјетског рата, и у знаку је готово невјероватног књижевног и културног процвата. Први свјетски рат је тај континуирани развој пресејао, тако да последице њега је мало шта било као раније.

Свјетски ратови су једно од круцијалних обиљежја XX вијека. Уз свјетске ратове, то су и комунистичке револуције и контрареволуције, логори и атомска бомба. Све је то оставило трага на књижевност и утицало, а некад и одређивало њену периодизацију. Први свјетски рат јесте гранична тачка у историји српске књижевности, без обзира на то које и какве критеријуме примјењивали. Послије Првог свјетског рата успостављен је југословенски књижевни контекст. Он ће се мијењати, а Другим свјетским ратом ће бити драстично измијењен: умјесто тронароне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца створена је федерација шест народних, па социјалистичких република. Републике хрватског и словеначког народа комплетираше су и учврстиле своју територијалну цјеловитост, а од српског народа створене су нове нације – Македонци и Црногорци – са својим републикама, и Народна, односно Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, у којој су живјели Срби, Хрвати и му-

слимани, прво с малим, а од средине седамдесетих година с великим почетним словом М. Хрватским маспоком почетком седамдесетих година и новим уставом СФРЈ из 1974. Југославија је претворена у конфедерацију са шест конфедеративних јединица и двјема покрајинама, које су такође имале нека обиљежја државности. Српски духовни и културни простор драстично је сужен, и с њим и појам српске књижевности. Српски језик је постао полицентричан, па су све републике и покрајине имале своје језичке стручњаке за припрему званичних докумената за штампу, па чак и за штампање заједничког партијског органа *Комунист*. Сада актуализовани квазијезици – црногорски и бошњачки – припремљени су још у СФР Југославији и доведени у службену употребу „на мала врата“, с партијског и државног нивоа, чисто етатистички. Најзад, разарањем Југославије и југословенског контекста и разарањем Србије као државе успоставља се сасвим нова ситуација крајем XX и почетком XXI вијека. Све су то чињенице које мора уважавати свака историја, па и историја, односно периодизација књижевности.

Отуда наше разумијевање за најчешћу периодизацију српске књижевности која је успостављена према свјетским ратовима: српска књижевност до Првог свјетског рата, Књижевност између два рата и Књижевност последије Другог свјетског рата, која се још назива и Савремена књижевност. За тај назив већ немамо разумијевања. Према овој логици, ваљало би увести и период Српска књижевност последије разарања Југославије.

То, наравно, не значи да је ова периодизација добра, а поготову не да је наша и да се за њу залажемо. Критеријуми периодизације су ратни, милитаристички, и нијесу најсрећнији за периодизацију књижевности. Уз то су спољашњи, некњижевни. Чак и ако би се уважили, ваљало би раздвојити књижевност последије Другог свјетског рата на период до 1974. и од 1974. до краја Југославије. Али то није наш начин мишљења.

Било би важно да критеријуми периодизације буду јединствени, да долазе из самосвијести самога периода и да су примјерени књижевности и њеним развојним процесима. Ваља у овом послу избјегавати збрку појмова и терминолошку смутњу.

Изгледало је да је идеја *стилске формације* спасоносна у периодизацијским захватима. Она је по својој природи европоцентрична, чак и универзална, што може заклањати историјске специфичности „развоја“ малих књижевности. То нама мање смета. Ако се не могу изразити у имену стилске формације, специфичности се могу нагласити у опису и интерпретацији. С друге стране, „европоцентричност“ показује припадност европској породици народа и европској књижевности, што не би морало да смета уколико одговара књижевној ситуацији.

Нама више смета социологизам и социоисторизам који собом носи, или барем имплицира, термин стилска формација. Он подсјећа на идеју

друштвеноисторијских формација и имплицира, када то и не жели, паралелизам стилских и друштвеноисторијских формација, а то се по правилу показивало неплодним, с призвуком друштвеноисторијског детерминизма.

Уз то, термини *стилска епоха* и *стилска формација* долазе из времена стилистички усмјереног приступа књижевности. Инспириран је учењима њемачких стилских критичара код Зденка Шкреба термин *стилске епохе*, а термин *стилске формације* охрабрен је Флакеровим радом на заједничкој књизи са Шкребом *Стилови и раздобља*, али додатно подстакнут и инспириран руским формализмом – Шкловски је нарочито волио термин *стил* – и марксистичком теоријом друштва и друштвене историје. Проблеми с идејом *стилске формације* показаће се нарочито живим при књижевноисторијском уређивању књижевности између два свјетска рата, о чему ће бити ријечи.

Период до Првог свјетског рата је неспоран. Још је неспорнији ако га назовемо устаљеним термином *модерна*. Ако бисмо га назвали *парнасо-симболизам*, не бисмо много погријешили, не барем када је о поезији ријеч. То би за поезију био сасвим добар термин, који би укључивао и врло снажно присуство елемената парнасизма, и елементе симболизма. Проблем би могао бити с прозом: њој би више одговарао термин *импресионизам*. Зато је за нас термин *модерна* најприхватљивији: обухватао би и парнасо-симболизам у поезији и импресионизам у прози. Упућивао би на изразиту доминацију естетске функције, на култ форме, на чистоту и богатство риме, на оријентацију на сталне пјесничке облике стиха, строфе и пјесме, на субјективизацију прозе. Термин је, истина, њемачки, мада је баш у модерни у снажном замаху француски утицај, нарочито у поезији. Отуда јампски једанаестерац и симетрични трохејски дванаестерац, који се непрецизно зове „александринцем“. Вјероватно отуда и Ракићева и Дисова прстенаста квинта, као одјек разних варијанти рондоа. Тада су испјеване изузетне терцине (Шантићеве и Дисове). Шантићеве су, можда, инспириране њемачком поезијом. Тада цвјета сонет (Шантић, Дучић, Божић). У прози све више доминира роман; расте интересовање за унутрашњи живот јунака; проза се урбанизује – настаје такозвани „београдски роман“, чији је писац, истина, један Ужичанин – Милутин Ускоковић, а касније и Бранимир Ћосић. Долази до хибридизације приповијетке и есеја (*Сајућници* И. Секулић); доминира импресионистички доживљај природе (И. Ћипико, П. Кочић). Српска књижевност тада добија парнасизам, симболизам и импресионизам. Књижевну самосвијест уобличава посебно критика изузетним часописом *Српски књижевни гласник*, *Анџологијом новије српске лирике* Богдана Поповића, критиком критике коју је започео Љубомир Недић и основама методологије, што јесте Поповићева теорија *реда по ред*, бројним критичким и есејистичким радовима Богдана Поповића, Јована Скерлића и Бранка Лазаревића, позоришном

критиком и историјом књижевности (Јован Скерлић, Павле Поповић). Никада српска критика није имала такав значај и утицај, поготову ако се додају критике чији су аутори пјесници (Јован Дучић) или прозни писци (Исидора Секулић).

2.

Ситуација је много изазовнија и проблематичнија када је ријеч о књижевности између два свјетска рата. Изнутра гледано – из перспективе књижевности и њеног „развоја“ – то никако није јединствен књижевноисторијски период. Јасно је да од 1934. године доминира социјална функција књижевности, и она се све више појачава и радикализује како се примиче Други свјетски рат, а нарочито неколико година послије рата. Недвосмислено је, дакле, да је од 1934. године доминантна социјална функција и да се тај период може назвати периодом социјалне литературе.

Проблематичнији је период до 1934. године.

Готово истовремено се јавља низ *-изама*, по правилу сви с манифестима и краткотрајним гласилима: експресионизам, дадаизам, надреализам, зенитизам, хипнизам, футуризам...

Да ли су то стилске формације? Да ли је могућно на њих пренијети идеју стилске формације у оном смислу у којем то чинимо када говоримо о класицизму, романтизму, реализму, па и натурализму, односно симболизму? Да ли су то „стилови и раздобља“? Тешко. Можда једино експресионизам има обиљежја праве стилске формације. Он и почиње нешто раније, прије Првог свјетског рата, око 1910. године, што је већ осјетио Богдан Поповић, иако тек у најавама и на периферији књижевног живота, да би тек послије Првог свјетског рата доспио у центар књижевног збивања и постао доминантан. Неки од тих *-изама* и праваца називају се покретима: надреалистички *покрет*, *покрет* социјалне литературе. А то већ мирише на идеологију, револуционарне покрете, политику. Није случајно што брзо долази у средиште пажње однос поезија–револуција. Тај термин *покрет* дјелује помало хуморно: надреалистички покрет сачињава тринаест до петнаест људи.

Зато се, по нашем осјећању, лако и брзо, готово као спасоносан примио термин *авангарда*, и сам поријеклом из војне, односно политичке терминологије, обухвативши све разнородне *-изме*, поставши за све њих периодизацијски надтермин. Није сасвим случајно што је овај термин на југословенском простору афирмисао и учврстио исти онај теоретичар који је творац термина стилска формација – загребачки слависта Александар Флакер.

Према Флакеру, све те *-изме* обједињавала је *побуна* против претходне „стилске формације“ – модерне – и побуна против реализма. Није

ли од романтизма наовамо сваки правац „поетика оспоравања“ оног претходног и није ли оспоравање постојећег успостављеног канона принцип књижевне еволуције? У авангарди је то само радикализовано. На мети је и дискурс модерне и дискурс реализма: пјеснички језик, стих, строфа, рима онако строга и правилна каква је била код Ракића и Дучића, начела емотивности, јасности и цјеловитости „ревматичног“ професора Богдана Поповића, социјално-психолошка мотивација јунака, јединство радње, мјеста и времена, реалистичке конвенције. Иако је тај исти „ревматични професор“ објавио „Суматру“ Милоша Црњанског, и поручио и објавио уз њу и „Објашњење *Сумајре*“, промовисавши тако у *Српском књижевном гласнику* суматраизам. Усмјеривши се на дискурс претходне епохе, авангардни пјесници и писци су инсистирали на метајезичкој и метапоетској функцији, афирмишући иронију и пародију.

Из авангарде су изашли наши највећи пјесници и писци: Иво Андрић, Милош Црњански, Момчило Настасијевић, Растко Петровић, Станислав Винавер, Драгиша Васић, Милан Дединац, Душан Матић, Оскар Давичо, Александар Вучо, Марко Ристић, Раде Драинац, браћа Мицићи. Нијесам сигуран да су сви остали вјерни авангарди, поготову надреалисти надреализму.

Дакле, авангарда са својом метајезичком и метапоетском функцијом траје до 1934. године, када постаје доминантна социјална функција и покрет социјалне литературе са својим контроверзама и драматичним унутарњим борбама, односно „сукобом на књижевној левници“. У том сукобу естетска функција покушава да се избори за равноправност са социјалном, која је несумњиво доминантна барем деценију и по.

Са становишта унутрашњег приступа, Други свјетски рат се не показује као периодизацијски граничник. Напротив, Други свјетски рат је радикализовао социјалну функцију књижевности будући да је био истовремено и социјалистичка револуција. Социјални писци су схватили ратну побједу и као побједу своје идеје – своје поетике и естетике – односно утилитаристичког концепта умјетности, поготову књижевности. Ако се може говорити о социјалистичком реализму у српској књижевности, односно и поетици и естетици у том знаку, онда је то вријеме од 1945. до 1950. Парадоксално је да се 1945. појављују велики Андрићеви романи, а да они немају готово никаквог утицаја на владајућу поетику и естетику.

3.

Педесете године су у знаку полемика које би се – уз нешто упрошћавања – могле свести на борбу између социјалне и естетске функције. Тих година се и у поезији и у прози јављају велике књиге и велика имена (Васко Попа, Миодраг Павловић, Стеван Раичковић, Бранко В. Радиче-

вић, а при крају деценије и неосимболисти: Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Милован Данојлић, Јован Христић, Борислав Радовић, односно Добрица Ћосић, Михаило Лалић, Оскар Давичо, Владан Десница и, наравно, Иво Андрић с *Проклећом авлијом*). То јесте побједа модернизма, ма ко шта мислио о тадашњој српској ратној прози. То се најбоље види када се српска проза проучава у компаративном, европском контексту. Веома су нам блиске идеје Радована Вучковића, који Иву Андрића, Милоша Црњанског, Растка Петровића и Владана Десницу проучава у контексту модерног европског романа (Ц. Џојс, Т. Ман, Марсел Пруст), а нашу ратну прозу, укључујући и велике романе Меше Селимовића, у контексту егзистенцијалистичког романа. Такве идеје смо, независно од Вучковића, више пута износили Светозар Кољевић и ми, опет независно један од другог. Дакле, послератни модернизам са својом естетском функцијом, доминира шездесетих и седамдесетих година, најчешће с веома критичким односом према такозваној друштвеној стварности, што ће се продужити и током осамдесетих година. Социјална функција се више не јавља као апологија, већ као оспоравање и негација. Притом је социјална функција подређена естетској, а социјални бунт је дио књижевне визије. За нас су неприхватљиви термини *реализам* и *критички реализам* као периодизацијски термини у епохи модернизма послје Другог свјетског рата. Критички реализам је периодизацијски термин XIX вијека и он је неоперативан у XX стољећу; уноси само збрку и појмовни неред враћајући нас читаво стољеће уназад.

Први талас послератног модернизма у поезији у знаку је неоавангарде. Настављен је култ слободног стиха и наслијеђена је дистанца према изосилабичности и строгој строфичкој организацији пјесме. Изразита је тежња за успостављањем традиције и свијести о традицији, што води ка уцјеловљењу српске поезије: ка јединству старе – средњовјековне и народне – и нове поезије, а самим тим и књижевности. Парадоксално, свијест о традицији (Попине четири антологије, Павловићева *Антологија српског јесништва*) јесте знак модерности. Долази до далекосежног превредновања српског пјесништва. Момчило Настасијевић постаје постхумно једини наш „светски песник“ (В. Попа) и узор строгог компоновања пјесничких књига као циклуса, „лирских кругова“. Наставља се интересовање за стару српску религију и митологију, па за Растка Петровића, односно за Веселина Чајкановића; за модерно упошљавање фолклора и за „неистрошене“ фолклорне жанрове – загонетке, брзалице, басме, пословице – за Вуков *Српски рјечник* као за књижевну, језичку и митску ризницу. Међутим, Миодраг Павловић у циклусу „Риме“, у збирци *87 ђесама*, а нарочито у *Окшавама* показује отвореност не само за везани стих већ и за сталне облике строфе и пјесме, што ће наставити Раичковић, па Миљковић, а касније Ного и Мирослав Максимовић, развија-

јући посебно култ сонета. Неосимболизам је изворно био замишљен као јединство симболизма и надреализма (Б. Миљковић), а припадници и сапутници ове оријентације ће све више напуштати надреалистички пол у овом „јединству“ (Борислав Радовић). Поезија постаје језгро културног и историјског памћења и „стуб сећања“ – како гласи наслов друге Павловићеве збирке – а немјерљиву улогу у побједи модернизма имао је критичар Зоран Мишић, који је полемиком с Марком Ристићем о томе шта је то косовски завјет и косовско опредјељење нераскидиво повезао модерну поезију с колективним памћењем и уцјеловљењем културе. Иван В. Лалић и Јован Христић отварају интересовање за антику и хексаметар у српској поезији, односно за Војислава Илића и Јована Дучића, што ће веома креативно наставити нови пјеснички талас с Рајком П. Ногом и Милосавом Тешићем. Тако се, послије неоавангардног таласа, и поезија модерне поново враћа и интегрише у културно наслеђе модерних српских пјесника – Ного и Тешић – а управо ова двојица пјесника проширују метрички и ритмички репертоар српског стиха и ритамске могућности српскога језика, па је Тешићев амфибрах прави језички, пјеснички и ритмички подвиг. Вишеструкој језичкој обнови, жанровској разуђености, модерном и функционалном упошљавању фолклора, а нарочито хумору и гротесци и илузији усмености и живе ријечи допринијела су тројица пјесника: Љ. Симовић, М. Бећковић и Б. Петровић. Они се спуштају у митске дубине језика, праве вратоломне језичке игре, проширују тематска поља српског пјесништва и дају допринос српској молитвеној поезији.

Од шездесетих, па све до почетка деведесетих година долази до праве експлозије преводне књижевности и њеног снажног утицаја на оригиналну српску књижевност. Послератни модернизам је један од најотворенијих периода српске и југословенске културе, а посебно књижевности. Социјални статус књижевности у доба послератног модернизма био је веома висок, а још већи утицај књижевности на друштвене промјене и на освајања простора слободе. Дobar пјесник, добар писац уопште, био је Нетко.

Већ смо истакли блискост послератне српске прозе с егзистенцијализмом. Чак се и рани Киш позивао на Сартра. Бекетове трагове можемо пронаћи код веома различитих писаца какви су Р. Константиновић и М. Булатовић. Иван В. Лалић је својом антологијом открио амерички пјеснички континент доприносећи снажењу модернистичке линије у српској поезији. Његове антологије америчке, француске и немачке (заједно с другима) поезије имале су мисију. Осјећа се све веће присуство америчке прозе и врло снажан Фокнеров утицај на више наших писаца, а онда и утицај Хемингвеја и Селиндера на Мому Капора. Данило Киш гради концепт традиције као наднационалан, као избор из свјетске књижевности, а сам је указивао на свој однос према Прусту и француском „новом

роману“ али и према руској књижевној традицији. Ових неколико примјера илуструје како српска књижевност изузетно живо комуницира са свјетском, при чему је драгоцјена новина присуство америчке књижевности. Роман Томаса Вулфа *Погледај дом свој, анђеле* трајно је остао култна књига, подстицајна нарочито за пјесничку прозу.

Крајем шездесетих, прије равно пола вијека, културну сцену Србије запљуснуо је такозвани „црни талас“, „стварносна проза“, „проза новог стила“. Тачно 1968. појавио се роман *Каг су цветале тикве* Драгослава Михаиловића, а годину дана раније приповијетке *Фреге, лаку ноћ*. То је, несумњиво, догађај, а самим тим и периодизацијска чињеница. Данас на ту прозу гледамо као на фазу и велики тренутак у развоју модернизма. То је друга крајња тачка у амплитуди модернистичког клатна између „естетизма“ и „натуризма“. Драгиша Живковић нас подсећа на готово законмјерно кретање еволутивног клатна између „естетизма“ и „натуризма“ у историји књижевности. Роман *Прошао живој* Јована Радуловића је посљедња велика књига ове прозе.

4.

Српска књижевност се рано срела с јужноамеричком фантастиком, и са Борхесом. Рано је преведен Умберто Еко, па и Итало Калвино. Све је то могло бити, и било је, подстицајно за развој постмодерне у српској књижевности, чији се озбиљни знаци јављају у Кишовим новелама и у дјелима Борислава Пекића. Ми не дијелимо широко распрострањено мишљење да су ови писци постмодернисти, али да су инспирисали и охрабрили постмодерну код Срба – у то нема сумње.

Постмодерниста је Милорад Павић. Споменимо да је *Хазарски речник* (1984) култна књига свога доба. Прави постмодерниста је Павићев сљедбеник и ученик Сава Дамјанов. У том знаку је добар дио прозе Давида Албахарија, али не прве три књиге. Занимљиво је да су се постмодерни приклонили писци прозе „новог стила“: Милисав Савић и Радослав Братић. Тој оријентацији припада и Светислав Басара. Особине постмодерне препознатљиве су код Горана Петровића, али он – по нашем осјећању – не дијели историјски релативизам постмодерниста. То је и Владимир Тасић, а у доброј мјери и Владан Матијевић.

Постмодерна се усмјерава на метафикцију, па би се могло рећи да је за припадност постмодерни кључна *метатекстуална функција*. Но није ли та *оријентација на циљаност*, на туђе текстове, није ли метатекстуална функција посљедица истицања читаоца у први план? Читалац, односно „прималац поруке“, постаје јунак постмодерне прозе, али и науке о књижевности нашега доба. Присуствујемо готово митизацији читаоца. Читалац је књижевни јунак, коаутор, састављач приче, дио

књижевне фикције. Он је помало, или превише, предмет манипулације и мистификације. Ако је тако – а јесте – онда је, према Јакобсоновим функцијама, у постмодерни доминантна *конативна функција*, она која је усмјерена на читаоца. Читалац ће од понуђеног текста добити оно што створи. Од њега се очекује читалачка култура, способност препознавања туђих текстова, односно цитата, у тексту који чита и ре-креира. Отуда сматрамо да су метатекстуална и конативна функција сасвим сагласне, али да је конативна вјероватно примарна.

5.

Дакле, да резимирамо:

Покушали смо да направимо периодизацију српске књижевности са становишта теорије функција, на унутрашњим критеријумима и принципима проучавања књижевности и књижевних функција.

Период од 1892. до Првог свјетског рата јесте у знаку доминације естетске функције и с разлогом се назива српска модерна. Почетак овога периода повезујемо са симболистичким пјесмама Војислава Илића и критичком књигом Љубомира Недића *Из новије српске лирике*. Најприродније би било да се крај овога периода повезује са 1917 – годином смрти Диса и Бојића. Тако би овај период укључио и *Крфски забавник*.

Период од 1919. до 1934. у знаку је полемичког односа према модерни, њеног оспоравања до негације. Оспорава се дискурс модерне: њени правилни стихови, строга строфа, рима, „форма“ уопште, пјеснички језик, критеријуми емотивности, јасности и савршене цјеловитости, па је авангарда у знаку „поетике оспоравања“, односно метајезичке и метапоетске функције, с новим жанром манифеста, снажном иронијом и пародијом. Авангардни поступци, посебно присуство експресионизма, уочљиви су од 1910. године, али доминирају тек од 1919.

Од 1934. па све до 1950. доминира социјална функција, која се појачава – због социјалистичке револуције – после Другог свјетског рата и радикализује се као социјалистички реализам у књижевној идеологији од 1945. до 1950. године. Други свјетски рат није битан периодизацијски граничник.

Деценију од 1950. до 1960. године видимо у знаку борбе социјалне и естетске функције која је довела до побједе модернизма.

Модернизам доминира до краја седамдесетих и почетка осамдесетих година, иако се крајем седамдесетих уочавају знаци постмодерне.

Постмодерна митизује и мистификује читаоца, а усмјереност на примаоца поруке значи доминацију конативне функције. Она је усмјерена и на туђе текстове, односно у њој је привилегована цитатност и метафикција, што ће рећи и метатекстуална функција, која је у сагла-

ности са усмјереношћу на читаоца, односно с конативном функцијом. Постмодерна траје до данас, иако се осјећа њен умор, њена истрошеност, и слуги се крај.

Овим смо избјегли термин савремена књижевност као ознаку за књижевност послје Другог свјетског рата и разбили идеолошке представе о монолитности тога периода.

Ослањајући се на теорију функција, нијесмо имали нарочиту потребу за идејом стилске формације. Спој поетичког мишљења са осјећањем историје могао би се назвати својеврсном поетиком традиције или би могао бити неки вид поетичког историзма. То јесте у традицији београдског проучавања књижевности.

Оваква размишљања су резултат рада на Катедри за српску књижевност и јужнословенске књижевности, на предмету Српска књижевност XX века, али и резултат рада на пројекту *Смена поетичких парадигми у српској књижевности XX века: национални и европски контексти*. Ослоњена су на Елиотову поетику традиције и на сличне идеје Светозара Петровића. Имали смо у виду и методолошке основе, као и резултате, књиге Јулијана Тамаша *Русинска књижевност*. Ипак, надамо се да је овај рад нешто друго, да су му блиске неке идеје Новице Петковића, мада је он вјеровао у идеју стилских формација. Надамо се да рад носи печат личности свога аутора.

Jovan Delić

PERIODIZATION CRITERIA AND PERIODS IN THE 20th CENTURY SERBIAN LITERATURE

S u m m a r y

This is an attempt to suggest a possible periodization of the 20th century Serbian literature, made on internal – poetic – criteria, and from one established theoretical position that could be called the function theory.

The Serbian moderna lasts from 1892 to 1917 and features aesthetic functions.

The Avangard has its beginnings in 1910, but it dominates from 1919 to 1934. It is a sign of the disputing of poetics and discourses of modern and realism, and its dominant function is meta-language and metapoetic.

Social literature runs from 1934 to 1950 and its dominant function is social.

The struggle between social and aesthetic function marks a decade of 1950–1960 and brings victory to modernism. It is a time of polemics and the appearance of significant works and authors.

Modernism after the Second World War lasts from 1960 to 1980 and is marked by the dominance of aesthetic function and full opening towards world literature.

Postmodernism has been going on since the early eighties. It is directed at the reader and on the metaphysics, and its functions are both conative and metatextual.